

Universitetsbibliotekets
utställningskatalog 48

Utställningsansvarig: Björn Dal

Enögd men vidsynt

Kilian Stobaeus, hans bibliotek och den unge Linnaeus

Utställningen pågår 27 jan - 12 juni 2007

När den 20 år gamla Carl Linnaeus kom till Lund 1727 blev Kilian Stobaeus hans förste akademiske lärare och Linné bodde i hans hus.

Stobaeus var vid Linnés ankomst 37 år gammal. Han hade vunnit den medicine doktorsgraden 1721, men hade vid tiden för Linnés ankomst till Lund bara hunnit publicera en artikel 1723. Hans övriga 26 tryckta arbeten publicerades 1730 – 41. Kilian Stobaeus ägde ett skönt bibliotek omfattande över 2500 verk, av vilka en del nu finns på Universitetsbiblioteket i Lund. Utställningen visar dels böcker ur biblioteket och dokument som belyser förvärv och inbindning, dels andra dokument som speglar Stobaeus gärning som forskare och lärare samt de spår Linné lämnat i lånejournaler och böcker från studieåret 1727-28 i Lund.

Kilian Stobaeus bibliotek

Några offentliga bibliotek fanns inte i Stobaeus tid och universitetsbiblioteket i Lund var bara i sin linda. Sakta byggdes det upp av de privatsamlingar som skänktes, böcker som köptes och från 1698 av svenska pliktleveranser. År 1716 hade biblioteket 8202 verk och var alltså inte större än flera samtida privatbibliotek. För att kunna bedriva forskning var det därför nödvändigt att bygga sitt eget bibliotek.

Kilian Stobaeus möjligheter att finna böcker inom sina speciella intresseområden var mycket begränsade i Lund. Det var både gamla och nya utländska verk som eftersöktes. Under 1730-talet förefaller Stobaeus ha gjort sina flesta inköp av bokhandlare Johann Christian Rothe i Köpenhamn. Köp på bokauktioner och byteshandel mellan forskarna var också vanliga.

Kilian Stobaeus lät binda många av sina böcker hos Nicklas Rode som blev akademibokbindare 1712 och dog 1738. Banden är ofta lätta att känna igen på sina titel-fält i pergament med svart tryck.

De bevarade räkningarna från bokhandlare, bokauktioner och bokbindare ger tillsammans med korrespondensen till och från Stobaeus en god bild av situationen.

Bokköpen finns dokumenterade i räkningar för tiden 1730-41. De förtecknar nära 600 inköp till en sammanlagd kostnad av drygt 2100 daler caroliner, en betydande summa.

Dyrbarast av alla förvärven under denna tid var Johann Jacob Scheuchzer's *Physica Sacra*, ett folioverk illustrerat med inte mindre än 750 påkostade kopparstick utförda av Johann Andreas Pfeffel. Det utgavs i Augsburg och Ulm 1730-35 i femton delar. Det sammanlagda priset för det stora folioverket blev 151 dr. caroliner. Schweizaren Scheuchzer var en man av sin tid och fann det helt naturligt att utifrån gamla testamentet beskriva jordens historia.

Hans samling av fossil var en av de största i Europa och han var anhängare av tron att de var spår från syndafloden. Att hans arbeten var av största intresse för Kilian Stobaeus framgår av att han utöver *Biblica Sacra* också förvärvade flera andra arbeten av Scheuchzer, bland andra *Specimen Lithographia Helveticae curiosae* (1702), *Helvetiae Stoicheiographia Orographia et oreographia* (1716-18) och *Agrostographia* (1719).

Stobaeus skickade sin dissertation *De nummulo Brattenburgiensi* (Lund 1732) till professor Foss i Köpenhamn. Hade man inget eget arbete att skicka försökte man uppbringa något annat av intresse, som i detta fall:

”Då jag emellertid ej har något eget arbete att sända Eder såsom bevis på min tacksamhet, sänder jag med samme Koerner ett par sådana af andra, nämligen Salig Borrichius sällsynta dissertation *De Docimastice Metallica* och Musaeus uppsats *De Unguibus monstrosus*, hvilken senare är ganska intressant och försedd med teckningar, som i de flesta exemplar bruka fattas.” Stobaeus skickade också ”Bromelius Lithographia, som författaren en gång sändt mig”, ett ytterst sällsynt särtryck med eget titelblad av Bromelius artiklar i *Acta literaria* 1725-30, vilket till följd av Stobaeus generositet inte finns på UB!

Vidare fick Foss ”Rudbecki de Sceptro Carolino Dissertationem”, det vill säga *Dissertatio botanica de planta Sceptrum Carolinum* (Uppsala 1731), under Lars Robergs presidium försvarad av Olof Rudbeck d.y. Stobaeus var kanske ovetande om att den hade skrivits på en dag av Linné för 20 dr. kopparmynt!

Kilian Stobaeus var en flitig låntagare på universitetsbiblioteket, hans namn återfinns i lånejournalen första gången i mars 1713, då han lånade Le Grand, *Historia naturalis*. År 1717 lånade han särskilt mycket, hans namn återfinns då åtta gånger; den 19 oktober Athanasius Kirchers *Mundus subterraneus* (1664), vilken han behöll i sju månader.

Efter Stobaeus död 1742 såldes det över 2500 verk stora biblioteket på auktion och universitetsbiblioteket köpte ett 70-tal böcker och 17 band med utländska dissertationer. Flera andra böcker ur biblioteket har senare kommit till UB med andra samlingar.

Tack vare den tryckta katalogen känner vi biblioteket. Det var ett för tiden stort arbetsbibliotek dominerat av naturvetenskapliga ämnen, särskilt rikt inom ämnesfälten mineralogi, geologi, botanik, medicin, historia och arkeologi. Omkring en tredjedel av biblioteket utgör andra ämnen (lexikon, begravningsstal, allmänna geografiska och politiska verk, poesi mm).

Katalogens 1667 nummer omfattar 2469 verk, därtill 62 manuskript och 38 kartor, bilder och småtryck (några i många exemplar), instrument, tryckplåtar och papper.

Naturaliekabinettet

Kilian Stobaeus byggde upp ett kuriosa- eller naturaliekabinett ”Museum Stobaeum” som skänktes till universitetet. Sådana samlingar av uppstoppade djur och andra naturalier, dyrbara föremål i guld, silver och elfenben, vapen, mynt, mekaniska och optiska instrument och andra kuriösa ting hade samlats av furstar och naturforskare sedan 1500-talet.

Detta intresse speglas också i biblioteket som innehöll flera beskrivningar över kuriosa- eller naturaliekabinettet.

Ett välkänt arbete i genren är Michael Bernhard Valentini omfattande folioverk *Museum Museorum*, tryckt i Frankfurt am Main 1704-14. Linné skriver att Stobaeus ”privatissime” läste ”Valentini Musaeum musaeorum”.

Intressant nog hittar vi också en katalog över ett svenskt naturaliekabinett i Stobaeus bibliotek, apotekaren Johan Ferbers *Hortus Agerumensis*, tryckt i Stockholm 1739. Såväl Linnés lärare i Växjö Johan Rothman som Linné själv har författat den lilla skriften som beskriver medicinalväxterna i Ferbers trädgård i Agerum utanför Karlskrona. På slutet följer en lista betitlad "Rariora musei Ferberiani" som förtecknar bl.a. noshörningshorn, narvalstand, betar av flodhäst och elefant. Den rara skriften köptes inte av UB på auktionen, bibliotekets exemplar är troligen ett pliktexemplar.

Vid samma tid återvände sonen Magnus hem efter sina studieår i utlandet. Närmast född samlare hade han där besökt några av tidens förnämsta samlingar, Petiver's och Sloane's i London och hos Ruysch i Amsterdam hade han stannat ett helt år. Magnus var elva år äldre än Kilian, och hans berättelser från studieåren inspirerade säkert den unge Kilian att börja samla. Magnus ärvde en förmögenhet och fortsatte pappans samlargärning genom att bygga upp landets största naturaliesamling. De båda naturforskarna kom att dela intresset för stenriket, bytte fossil, byggde naturaliesamlingar och bibliotek.

Gamla idéer om att märkligt formade stenar skulle vara nedslungade av blixten vederläggs i *Mjolner hamar Thors* (satt i runor!) seu *Ceraunii Betulique lapides* (1738). Thordönsvigar och åskstenar delades av Stobaeus upp i fossil respektive stenredskap av människohand, vid tiden en anmärkningsvärd ståndpunkt.

Kilian Stobaeus hade som pojke fått sin skadade höft kurerad i Karlskrona hos sin farbror Gustaf Treutiger och sedan verkat där som läkare under peståren 1710-13. Det är väl troligt att han då lärde känna den tolv år äldre Johan Ferber, en samlarkollega som han sedan bytte föremål med.

En annan samtida samlare och vän till Stobaeus var Magnus Bromelius, adlad von Bromell. Han var son till läkaren och botanisten Olof Bromelius i Göteborg, som hade ett naturaliekabinett. När den unge Kilian kurerats i Karlskrona skickades han 1704 till sin släkting rådmann Kilian Treutiger i Göteborg, där han sattes i gymnasium och under ett år inhämtade grunderna i medicin och naturalhistoria av Olof Bromelius (som dog 1705).

I *De monumentis lapidariis* (1740) avbildas den runsten som numera står i universitetsbiblioteket. Det är Danmarks högsta runsten (nära 5 m), daterad till 1000-1025 och en gång inmurad i Allhelgonaklostrets grund. Andreas Stobaeus lät 1690 gräva fram den och beskrev den i *Antiquis gentium Gothicarum insignibus* (1697). "Senare lär den av Biskop Steuchius ha förts till biskopsgården och slagits i stycken för att brukas som trappa." När Kilian Stobaeus avbildar stenen är den i tre delar och så flyttades den till universitetshuset. Den hopfogades och restes 1868 i den anlagda "runstenshögen" på nuvarande universitetsplatsen och återfördes till Helgonbacken och universitetsbiblioteket våren 1957.

I *De nummulo Brattensburgensi* (1732) visade Stobaeus att de s.k. Brattingsborgspenningarna var fossila skal av en armfoting, *Crania craniolaris*, som liknar mynt med en präglad bild av ett människokranium. Enligt sagan sjönk Brattingsborg i Ivösjön och pengarna som förvarades där förvandlades av den spetälske ärkebiskop Sunesen till stenar, som återfinns på Ivöns stränder.

Under 1800-talets senare del upprättade många universitetsbibliotek nya kataloger och i samband med dessa genomgångar fick böckerna ofta också nya uppställningar i nya byggnader. Samlingsbanden utgjorde ett betydande hinder i strävan att uppnå ideal ordning.

Samlingsband innehåller mer än ett och ibland flera eller många arbeten. De hade tillkommit av flera skäl. Hade man småskrifter i ett och samma ämne kunde det vara praktiskt att låta binda dem i en volym. Ett band betingade därtill en inte obetydlig kostnad, vilket kunde vara skäl nog för att inskränka antalet volymer, man hittade ju ändå i sitt bibliotek. Det finns samlingsband som förefaller utgöra resultatet av storstädning i hyllorna, med arbeten i vitt skilda ämnen och från vitt skilda tider. Var bara formatet något så när lika kunde vad som helst få samsas inom pärmarna. Men i Stobaeus fall är det småskrifter och avhandlingar i samma eller näraliggande ämnen som sammanbundits i fler än 350 band.

Slakten av samlingsband medförde att det gamla bandet med tillhörande försätts kastades och med dem de anteckningar, stämplat och andra spår som visar varifrån boken kommer. Tyvärr pågick denna förstörelse i säkert hundra år, och många verk fick för alltid sitt ursprung uttraderat. En liten tröst är att titelbladet ofta var platsen för en namnteckning eller stämpel och det överlevde hanteringen.

Innehållet i Kilian Stobaeus bibliotek har vi känt till sedan 1742 då försäljningskatalogen över hans böcker trycktes. Genom att sammanföra det som samlats av biblioteket i UB får vi åter möjlighet att se hans böcker och granska alla de spår de bära på som föremål i form av bokband, stämplat, anteckningar, bruk och läsning. Det är källmaterial som katalogen inte förmedlat och som sammantaget bidrar till att fördjupa vår bild av både människan Kilian Stobaeus, hans bibliotek och tidens bokkultur.

Inom den humanistiska forskningen blir man allt mer medveten om till vilken grad vår historia och kultur de facto är bunden i en materialitet. Begrepp som den grafiska kommunikationens historia, visuell och materiell kultur, kulturell konsumtion och samtidsarkeologi står på dagordningen. Forskningen intresserar sig inte längre enbart för litteraturen i bibliotekens samlingar utan också för dokumenten och deras sammanhang. Dessa förmedlar en komplex kunskap av annat slag än skriftliga källor. Därför utgör också det som återstår av Kilian Stobaeus bibliotek en omistlig del av vårt kulturarv.

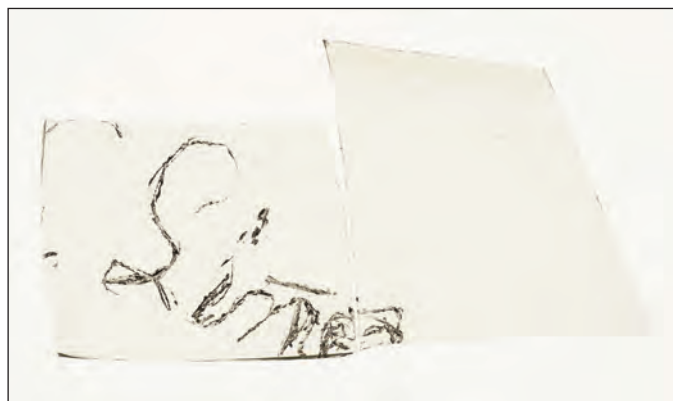
Carl Linnaeus

Vi vet inte hur stort Stobaeus bibliotek var när Linnaeus bodde hos honom. Många titlar i katalogen är tryckta senare och det är tydligt att 1730-talet varit en intensiv förvärvsperiod. Men de drygt 60 bevarade bokräkningarna från 1730-41 omfattar över 600 verk, det är därför en rimlig gissning att biblioteket tiden kring 1728 rymde ett tusental band. Det var alltså redan då ett imponerande bibliotek med många viktiga titlar. Det förvarades också under lås och bom.

I sina *Egenhändiga anteckningar* skriver Linné:

”Under den tiden hade Doct. Stobaeus tagit i sitt hus en Tysk Medicinæ Studiosus wid namn Koulas, hwilken där lefde såsom Son, och hade tillgång till Doctorus Bibliothecæ. Linnaeus gör bekantskap med denne Koulas och läs för honom Physiologien, såsom han den lärt af Doct. Rothman, hwaremot Koulas alla nätter utlånade böcker utur Stobaei Bibliothecæ till Linnaeus. Men Stobaei gamla Moder, som icke kunne sova om nätterna, ser ljuset alla nätter brinna uti Linnaei fönster, och därför warnar sin Son Smäländingen, som hwarje natt somnade ifrån ljuset och satte hela

hans hus i äfwentyr. Ett par dagar därefter, när som Linnaeus sitter kl. 2 om natten i fullt arbete med Stobaei böcker, kommer Doct. Stobaeus sagta upstigande med hårdt upseende, i tanka att råka Linnaeus sofwande ifrån ljuset, och frågar, hwarför icke han sofwo om nätterna, då annat folk sofwo. Änteligen stiger /Stobaeus/ fram till bordet, och ser der en stor hop af sina böcker ligande (upslagne), frågar honom hwar och huru han böckerna fått, då Linnaeus måste berätta sakens sammanhang, hwarpå Stobaeus befäller Linnaeus straxt förfoga sig i säng och sofwa som annat folk om nätterna. Morgonen därpå blifwer Linnaeus nedkallad, att än vidare förhöras om böckerna, då Doctor Stobaeus sedermera (gaf Linnaeus) sin nyckel till Bibliothecæ, att där få uttaga och sedan återställa, hwad böcker han behagade.” Några spår lämnade denna låneverksamhet, välkänt är att Stobaeus exemplar av Martinus Daniel Johrenius *Vade mecum botanicum seu Hodegus botanicus* (nu i UB) har anteckningar av den unge Linnaeus. Universitetsbibliotekets lånejournaler visar att Linné besökte biblioteket och bland annat lånade Rudbecks *Campus Elysi*, den andra volymen från 1702, på ”Doct. Stobaei wägnar”.

Glasskärvorna som uppges komma från Linnés fönster i Stobaeus hus.

Slakten Stobaeus från Stoby

Från Schlesvig kom Johan Larsson som blev kyrkoherde i Stoby. Han kallades ”Hr Jöns i Stoby” och kunde ”på sitt 95:te år, oaktat en tjocklek af fem brabantiska alnar, sjelf stiga till häst och förrätta gudstjenst i begge sina kyrkor”. Han såg 14 fullvuxna söner.

En av dessa var Andreas Stobaeus (1642-1714), professor i Lund. Hans son Nils (1694-1754) började sin karriär som amanuens vid universitetsbiblioteket, blev sedan också han professor, liksom hans son Andreas Peter (1732-1799). En annan son Lorens Christopher (1676-1756) blev generalmajor och landshövding i Göteborg, adlades Stobée (böcker med hans namnteckning finns på UB).

Den först anförde Andreas Stobaeus hade en bror Nils som med hustrun Brita Treutiger fick sonen Kilian 1690. Denne ”vår” Kilian Stobaeus blev läkare och archiater, naturforskare och samlare, professor vid universitetet i Lund, 1728 i naturfilosofi och experimentell fysik och från 1732 i historia. Han gifte sig 1725 med Florentina Schubert och dog barnlös 1742.

En av Hr. Jöns i Stobys söner, Zacharias Stobaeus, hade en son Jöns som blev justitie-borgmästare i Malmö. Han hade i sin tur en son som fick namnet Kilian, oftast benämnd Kilian Stobaeus d.y. (1717-92), som studerade medicin för Kilian Stobaeus d.ä. och slutade som professor honorarius och lärare i förlossningsvetenskapen för provinssen Skåne.

Om Kilian Stobaeus (1690-1742)

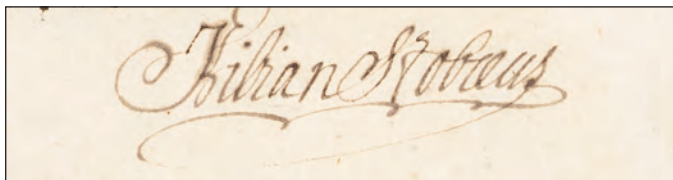
Stobaeus var ”qvick som eld, men ej ostyrig, förnuftig och klok, men ej illparig eller falsk, lärd i högsta grad, men hatade onyttiga griller” (Henrik Benzelius)

Stobaeus var ”enögd, krumpen på ena foten, plågad beständigt av mi-grän, hypokondri och ryggvärk men hade eljest ett makalöst genie.” (Linné)

”Archiater Stobaeus räknas bland Sveriges yppersta lärde; var i högsta grad arbetsam; stod i vidsträckt brefväxling så med lärde som med Patienter, och hade i flera år inseende som intendent vid Ramlösa Brunn. Ynglingar, som i Lund studerade Medicin, gynnade och understödde han på ett utmärkt sätt.”

”Hans stora svarta peruk, som blifvit så ofta omnämnd, vägde en hel mark. På porträttet, förvaradt på Lunds Bibliothek, håller han en blomma i handen, omgifven af flera slags naturalster. Liten, halt och enögd hade han föga yttre utseende, men stort anseende inom och utom riket.”

”Efter 52 års lefnad och nästan beständig sjuklighet, blef han död i Lund i Februari månad 1742.” (Sacklén)

Utställningen bygger bl.a. på följande källor:

Egenhändiga anteckningar af Carl Linnaeus om sig sjelf; (ut. Adam Afzelius), Uppsala 1823.

C. M. Fürst, *Kilian Stobaeus d. ä. och hans brefväxling*, Lund 1907.

Eva Gerle, *Lunds universitetsbiblioteks historia fram till år 1968*, Lund 1984.

Linné och de lärde i Lund, Universitetshistoriska sällskapets årsbok 2007.

Utöver material ur UB:s samlingar visas dokument från Lunds universitets arkiv, Kansliet, Handlingar hörande till Florentina Stobaeus sterbhus.

Universitetsbiblioteket, Lunds universitet
Box 3, 221 00 LUND

UB Media. ISSN 0281-3823, LULID/LIBR - 1536